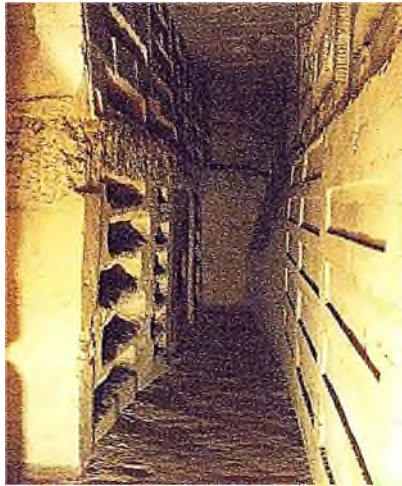

THEMA 51 - CATACOMBEN I

van *ad catacumbas* tot *Catacomben*

Het begon in Rome op een plaats die werd aangeduid als *ad catacumbas*, afgeleid van het Griekse κατά κυμβας, wat *bij de holtes* betekent. Die *holtes* bevonden zich langs de Via Appia Antica in de buurt van de huidige basiliek St. Sebastiaan buiten de Muren; ze waren ontstaan bij de aanleg van steengroeven. Op die plaats ontstond een van de vele ondergrondse gangenstelsels, waarin men vanaf de 2^e eeuw op grote schaal mensen ging begraven.

Niet alleen in Rome, maar wereldwijd werden later ondergrondse begraafplaatsen met de term *Catacomben* aangeduid. Ook achteraf werd het begrip soms gebruikt. Zo kreeg in wat nu Oekraïne is een cultuur uit de vroege brons-

Romeinse Katakomben
in Valkenburg

tijd vanwege hun begraafwijze de naam *catacombencultuur* (ca. 2800-2200 v.Chr.).

En ook voor de joodse necropolis Bet Shearim werd achteraf vaak de naam *Catacomben* gebruikt.

Ook werd de naam gegeven aan ondergrondse locaties zonder grafplaatsen, bv. de Catacomben van Odessa. In de sportwereld wordt de term *catacomben* gebruikt voor de ruimte onder de tribunes van voetbal- en ijsbaanstadions. En in Utrecht werd de werfkelder aan de Oude Gracht 219 omgevormd tot een horecagelegenheid genaamd *De Grote Catacomben*.

Dit thema gaat echter alleen over funeraire catacomben.

DEEL I - DE OORSPRONG

DE ROMEINSE CATACOMBEN - ONDERAARDSE BEGRAAFPLAATSEN

ontstaansgeschiedenis: van hypogea tot catacomben

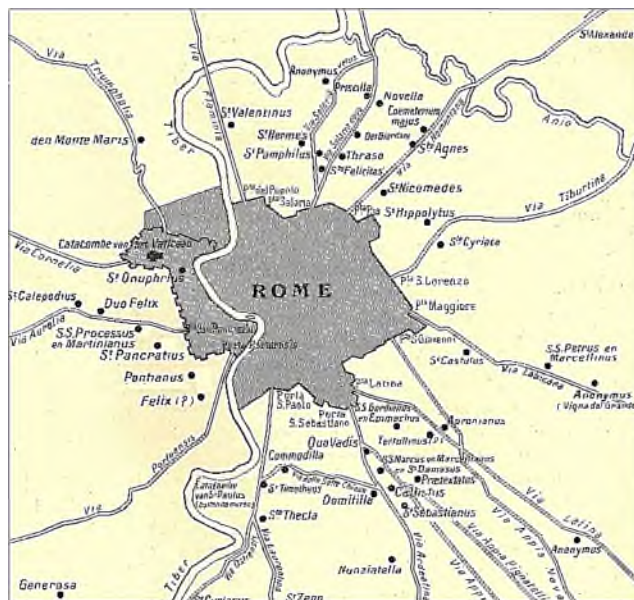
Met Catacomben worden in eerste instantie ondergrondse begraafplaatsen in Rome van de eerste christenen en de joden aangeduid. In Rome bevinden zich ca. 60 catacomben, waarvan er nog zeven te bezichtigen zijn, met een gangenstelsel van ongeveer 1300 km, uitgegraven in de bruine tufsteen. Ze liggen in een kring buiten de oude stadsmuren, omdat de Romeinen hun doden buiten de stad begroeven langs de uitvalswegen. In tegenstelling tot de Romeinen, die kozen voor crematie, werden christenen en joden begraven. Het ondergronds begraven had enerzijds te maken met het joodse gebruik van begraven in grotten (zie kader: joodse catacomben) als met plaatsgebrek. Voor de christenen was begraven, in navolging van Christus, ook belangrijk vanwege hun geloof in de wederopstanding van het lichaam. Tot ca. 150 werden christenen en niet-christenen naast elkaar begraven. Catacomben ontstonden vaak uit een hypogeum, een ondergronds familie-

graf. Het waren vaak de vrouwen van aanzienlijke families in Rome, die gekerstend waren, die op familieterreinen uitgestrekte grafkamers en gangen lieten aanleggen, o.a. Dometilla, Priscilla en Lucina. Die hypogea breidden zich steeds verder uit, waardoor het gangenstelsel uitgroeide tot catacomben.

vormgeving: loculus, cubiculum en arcosolium

Bestaande hypogea werden verder uitgegraven met gangen, galerijen en grafkamers.

In de galerijen werden in de zijwanden *loculi* (ev. *loculus*), overdwarse nissen, uitgehakt, waarin de lichamen in lijkgewaden werden neergelegd. De nis werd afgesloten met een plaat van marmer of terracotta, al of niet met inscripties. Rijkere families lieten *cubicula* (ev. *cubiculum*), grafkamers aanleggen met in de zijwanden *arcosolia* (ev. *arcosolium*), rondbogige grafnissen. Vooral de grafkamers werden rijkelijk versierd met kleurrijke fresco's van christelijke symbolen en Bijbelse taferelen.

Catacomben in Rome

Romeinse Katakomben Valkenburg: loculi - arcosolium - cubiculum

enkele voorbeelden van catacomben

- Catacombe di San Sebastiano (Sebastiaancatacomben).

Op deze plaats, *ad catacumbas*, ontstond de term catacomben. Ze zijn genoemd naar St. Sebastiaan die rond 300 de marteldood stierf en hier begraven werd. Volgens de legende zouden zich hier ook tijdelijk de stoffelijke resten van Petrus en Paulus hebben bevonden ten tijde van de christenvervolging onder keizer Valentinus (253-260). Het complex bestaat uit 12 km galerijen.

- Catacombe di San Callisto (Calixtuscatacomben).

Dit was de eerste grote dodenstad van de gehele christelijke gemeenschap van Rome, genoemd naar de deken Calixtus, die in het begin van de 3^e eeuw werd aangesteld als beheerder. In vijf etages bevinden zich hier ca. 500.000 graven. Het terrein beslaat 15 ha met een gangenstelsel van 20 km.

Er werden ook negen pausen en acht bisschoppen begraven; daarom wordt dit deel ook wel 'klein Vaticaan' genoemd. Er is ook een cubiculum, waar de heilige Cecilia heeft gelegen op de plaats waar nu een (kopie van het) beeld ligt, dat in 1599 door Stefano Maderno werd gemaakt.

- Catacombe di Santa Domitilla (Domitillacatacomben).

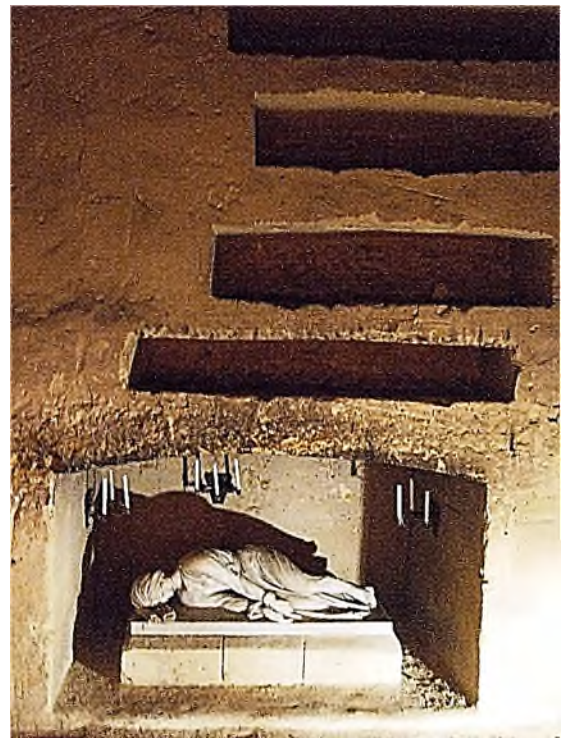
De Domitillacatacomben gelden als de grootste en indrukwekkendste catacomben met 15 km gangen, 4 etages, 77 fresco-ensembles en duizenden lichamen. Het is de enige catacombe, waarin zich nog botten bevinden. Ze zijn ontstaan uit verschillende hypogea, o.a die van Flavia Domitilla, waar ze naar genoemd zijn.

- Catacombe di Priscilla (Priscillacatacomben).

Deze catacomben zijn ook gegroeid uit een hypogeum en uitgegroeid tot een gangenstelsel van 13 km in 2 etages en met ca. 40.000 graven. Met *Google streetview* kun je zelfs een virtueel bezoek aan deze catacomben brengen (link op Wikipedia *Catacombe di Priscilla* - Italiaanse versie).

- In het begin van het christendom waren er ook buiten Rome catacomben:

bv. Catacomben in Napels (Catacomben van San Gennaro), op Malta (Catacomben van St. Paulus in Mdina), in Syracuse op Sicilië (Catacomben van San Giovanni), in Noord-Afrika (Catacomben van Sousse - Tunesië).

Catacombe di San Callisto - St. Cecilia (gipsen kopie Valkenburg)

in de vergetelheid en herontdekking

Vroeger dacht men dat de catacomben tijdens de christenvervolgingen dienden als schuilplaatsen, maar ze waren uitsluitend begraafplaatsen. In 380 werd onder Theodosius I het christendom officieel een staatsgodsdienst. Aanvankelijk wilden velen nog begraven worden bij de martelaren in de catacomben, maar langzamerhand raakten ze in onbruik en zelfs in vergetelheid. Dat gebeurde helemaal toen vanaf 750 de (reliëken van de) martelaren werden herbegraven in de kerken en men hen daar kon vereren

en men ook *ad sanctos*, in de nabijheid van de heiligen, begraven wilde en kon worden.

In 1578 werden de catacomben bij toeval herontdekt, waarna Antonio Bosio (1576-1629) als eerste tientallen jaren onderzoek deed en dat (posthuum) neerlegde in *Roma Sottterranea* (1632), gevolgd door studies van archeoloog Giovanni Battista de Rossi (1822-1894). De catacomben werden belangrijke monumenten van de vroegchristelijke kerk en ook toeristische trekpleisters.

CATACOMBENHEILIGEN

De herontdekking van de catacomben in 1578 kwam als een zegen van boven voor vooral de Duitstalige landen in Europa. Tijdens de Reformatie (16^e eeuw) had er een ware beeldenstorm gewoed over katholiek Europa, waarbij het interieur van katholieke kerken soms volledig werd ontmanteld, niet alleen van beelden, maar van allerlei religieuze voorwerpen, inclusief de relieken.

In de Catacomben werden duizenden stoffelijke resten gevonden, die al snel het predicaat 'martelaar' en dus 'heilige' kregen. De naam van de heilige werd vaak lukraak gekozen of verzonnen, veel namen kwamen vaker voor en als de fantasie uitgeput was werd het stoffelijk overschot voorzien van namen als Sint-Anonymous, Sint-Incognitus of Sint-Innominabilis.

Dat daarbij weer dezelfde reliekenhandel werd bedreven als voor de Reformatie, moge duidelijk zijn. Maar de goedgelovigheid won en vele kerken wilden graag een 'heilige' aan hun publiek tonen.

De Duitstalige landen in Europa, waar tijdens de Reformatie de vernielingen van relieken het heftigst waren geweest, werden voorzien van complete skeletten van deze 'catacombenheiligen'. In de kerken werden ze op barokke wijze aangekleed en versierd op nogal kitscherige wijze en vervolgens tentoongesteld in protserige reliekschrijnen.

Over het fenomeen van de catacombenheiligen verscheen een fraai geïllustreerd boek van Paul Koudounaris: *Heavenly Bodies. Cult treasures & spectacular saints from the Catacombs*.

Stift Melk

In de kerk van de abdij in Melk bevinden zich twee catacombenheiligen: St. Clemens en St. Friedrich.

Op het altaar van Johannes de Doper bevindt zich een 'kijkkast' met het aangeklede skelet van een catacombenheilige, die in 1762 door keizerin Maria Theresia aan de abdij werd geschonken en die de naam **St. Friedrich** kreeg.

Op het altaar van de engel St. Michael bevindt zich een glazen kast met het aangeklede skelet van een catacombenheilige, die in 1772 door kardinaal Crivelli, nuntius te Wenen, werd geschonken en die de naam **St. Clemens** kreeg.

DE ROMEINSE KATAKOMBEN IN VALKENBURG

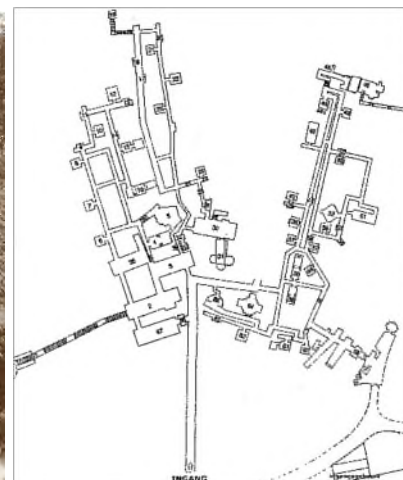
De beroemdste Catacomben bevinden zich in Rome, maar om er een goede indruk van te krijgen, hoef je niet naar Rome. In het Limburgse Valkenburg werden in het begin van de 20ste eeuw delen van veertien van de belangrijkste en mooiste catacomben van Rome zeer nauwgezet gereconstrueerd. Ze zijn daar beter bewaard gebleven dan in Rome en voor restauratiewerkzaamheden aan de Catacomben in Rome komen tegenwoordig archeologen en catacombenkenners naar de Valkenburgse reconstructie!

Romeinse Katakomben

opening 12 juli 1910

plattegrond

In 1908 nam Jan Diepen, rijk geworden als textielabrikant in Tilburg, het initiatief om in de buurt van zijn villa in een oude mergelgroeve in Valkenburg, delen van de Romeinse Catacomben te kopiëren. Het was de tijd van het *Rijke Roomsche Leven*, waarin in processies, omme-gangen, devotieparken en religieuze themaparken het katholieke leven werd gevierd.

Vanwege zijn grote netwerk binnen religieuze, politieke en culturele kringen werd het project voortvarend ter hand genomen met medewerking van het Vaticaan en de Romeinse autoriteiten. Familievriend en beroemd architect Pierre Cuypers voerde het plan uit, in het gangenstelsel werden door vaklui uiterst nauwkeurig galerijen, grafnissen en grafkamers uitgehakt, fres-

co's geschilderd en beeldhouwwerken gereali-seerd. De gele mergel werd donkerbruin ge-schilderd in navolging van de bruine tufsteen. Het resultaat was/is verbluffend echt. Omdat de initiatiefnemers de spelling *Katakomben* ge-bruikten, wordt deze replica consequent 'Ro-meinse Katakomben' genoemd.

Op 12 juli 1910 werd het eerste deel, de zoge-naamde Callisto-groep, officieel geopend. Op 2 juli 1912 werd het tweede deel, de zogenaamde Domitilla-groep geopend.

De Katakomben, gelegen aan de Plenkertstraat 55 in Valkenburg, kunnen nog steeds bezocht worden. Aan de ingang krijg je een kaarsje en wordt je door de gangen geadjudeerd.

NIET SLECHTS VOOR DEN LEEK EENE ONTROEBENDE
VERASSING, MAAR OOK EN VOORAL VOOR HEM DIE HET
OORSPRONKELIJKE DOOR EIGEN AANSCHOUWING LEEFDE
KENNEN. EENIGSZINS WEIFELEND GAAT ZOO IEMAND DIE
VALKENBURGSCHER KATAKOMBEN BINNEN MAAR OVERTUIGD,
ERKENNELIJK, JA BEGEESTERD ZAL HU ZE VERLATEN.
(PROF. DR. MOUKENLOER)

Z. EXC. DR. COLIJN, MINISTER VAN STAAT, HEEFT NA ZIJN REZOEK IN
EEN BRIEF AAN HET BESTUUR, DE VALKENBURGSCHER KATAKOMBEN
EEN WERKGENOEMD VAN NATIONALE BETEKENIS

De Romeinse Katakomben in Valkenburg

JOODSE CATACOMBEN

begraven in grotten

De oudst bekende vorm van begraven bij joden, met als bron de Bijbel, is de bijzetting van een overledene in een grot. Daarmee begon een traditie, waarbij later de natuurlijke grot werd vervangen door een kunstmatige, zoals het begraven in de catacomben van Rome of in de necropolis van Bet Shearim, die ook catacomben worden genoemd.

- De Grot van de Patriarchen of Grot van Makpela

In de tijd van de aartsvaders werden de doden bijgezet in natuurlijke grotten. In Genesis 23, 19-20 wordt verteld over Sara's dood en begrafenis: *Daarop begroef Abraham zijn vrouw Sara in de grot op de akker van Makpela, ten oosten van Mamre of Hebron, in Kanaän. Zo werd het stuk grond met de grot door de Hethieten aan Abraham overgedaan en kreeg hij een eigen begraafplaats.* In Gen. 25,9 wordt hij in dezelfde grot begraven. Volgens de joodse traditie werden in die grot de Bijbelse paren Adam en Eva, Abraham en Sara, Izaäk en Rebecca en Jacob en Lea bijgezet. De *Grot van de Patriarchen* in Hebron is nog steeds een pelgrimsoord voor Joden en moslims.

Gustav Doré - Genesis 23

- Het graf van Jezus

In Matteüs 27, 57-60 wordt de begrafenis van Jezus beschreven. Volgens joods gebruik werd hij door Jozef van Arimatéa begraven in een (kunstmatige) grot: *Jozef nam het lichaam, wikkelde het in een smetteloze lijkwade en legde het in zijn graf dat hij pas in de rots had laten uithouwen. Nadat hij een grote steen voor de ingang van het graf gerold had, ging hij heen.*

- Joodse catacomben in Rome

In de tijd dat de christelijke catacomben ontstonden, bevond zich in Rome een grote, zo niet de grootste, joodse diaspora-gemeenschap uit de Oudheid. Ook de joden begroeven hun doden in catacomben, die waren ontstaan onder bovengrondse begraafplaatsen of als uitbreiding van joodse hypogea. In de omgeving van Rome kennen we een vijftal joodse catacomben, waarin meer dan 400 grafschriften aangetroffen werden; de bekendste is die van Monteverde. De gelijkenis met de christelijke catacomben is opvallend, zowel wat vormgeving als wat inscripties betreft. Opmerkelijk is dat er wel Grieks en Latijn wordt gebruikt, maar nauwelijks Hebreeuws of Aramees, waaruit de assimilatie van de joden blijkt. Wel zijn er bij de symbolen typisch joodse symbolen gebruikt, vooral de afbeelding van de menora, de zevenarmige kandelaar.

- De catacomben van Bet Shearim

Bet Shearim is nu een archeologische vindplaats in Israël. De stad, gesticht in de 1^e eeuw v.Chr. en verwoest door brand in 352, kwam tot bloei na de verbanning van de joden uit Jeruzalem door de Romeinen in het jaar 70. Naast de stad werd een necropolis aangelegd, uitgehouwen in de zachte kalksteen en te vergelijken met de Catacomben in Rome. De dodenstad bestaat uit een gangenstelsel met 31 grotten, waarin nissen zijn uitgehakt, waarin de doden werden bijgezet en waarin zich ook veel stenen sarcophagen bevinden, vol met symboliek. De muren staan vol cijfers en inscripties in het Hebreeuws, Aramees en Grieks.

Bet Shearim (foto's Ithamar & Gonny Lehmann)

Volgende keer in deel 2 van Catacomben:

Afgeleide vormen van Catacomben